

AZ OLVASMÁNYKÖZVETÍTŐ CSATORNÁK MŰKÖDÉSÉRŐL

GEREBEN FERENC

Az alábbiakban az olvasmányokról való *értesülés*, valamint az *olvasmánybeszerzés forrásairól* lesz szó, mégpedig nem általában, hanem egy konkrét olvasmányanyag vonatkozásában. Ezt az olvasmányanyagot az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1978-as, a felnőtt népességre kiterjedő országos reprezentatív olvasásszociológiai felmérése szolgáltatta, és a felmérés idején, illetve a kérdezés előtt legutoljára olvasott könyvek teszik ki.

Az értesülési forrásokra, mint figyelemfelhívó, a könyveket „elolvastató” impulzusokra, valamint az olvasmányok beszerzési módjaira figyelmünk most elsősorban abból a szempontból irányul, hogy az egyes közvetítő csatornák, valamint az általuk közvetített olvasmányanyag jellege között mutatkozik-e valamilyen tendenciaszerű kapcsolat, s ha igen, milyen természetű.

Jelen esetben nem kívánok részletesebben foglalkozni az egyes források igénybevételének mértékével, sem igénybevevőik körének szociológiai elemzésével – a kérdések tárgyalására másutt tettem kísérletet.*

Mind az értesülési források (amelyek a jelen esetben inkább az olvasmányválasztás döntő motívumait jelentik), mind pedig az olvasmánybeszerzés formái között a könyvtár csak egy tényező a sok közül: szándékunk éppen az, hogy képet adjunk arról a szerepről, amelyet a könyvtár az olvasmányközvetítő csatornák rendszerében betölt.

E szerep megítéléséhez azonban azt is tudni kell, hogy a magyar társadalomban a könyvvásárlás lényegesen szélesebb rétegeket érint, mint a könyvtárhasználat: felmérés adataink szerint a 20 éven felüli felnőtt népességnek 19%-a vallotta magát könyvtári tagnak és 52%-a szokott könyvet vásárolni; interjúalanyaink 48%-a élt olyan családban, amelyben volt könyvtárhasználó, és 71% olyanban, amelyben akadt legalább egy könyvvásárló. (Tegyük még hozzá: a magyar családok 86%-a rendelkezik – legalább néhány kötetes – könyvgyűjteménnyel.)

*Hogyan választjuk ki olvasmányainkat. = Alföld, 1980. 2. sz.; Könyvtárhasználat – falakon kívül és falakon belül. = Könyvtáros, 1981. 4. sz.

Az olvasmányválasztás motívumai

Vizsgálatunk során a 20 éven felüli (1000 fős) mintasokaság 61%-át kitevő könyv-olvasóktól megkérdeztük, hogy az általuk *jelenleg, illetve legutoljára olvasott könyvről honnan értesültek. Az 1. sz. táblázat* a nyílt kérdésre adott választípusok megoszlását mutatja be, minden olvasmány esetében a domináns, illetve a legutolsó információs forrást véve alapul.

A táblázat azt is szemlélteti, hogy az egyes értesülési, illetve olvasmánykiválasztási módok – említők vonatkozásában – az *olvasásgyakoriság* és az *olvasói ízlés* milyen teljesítményszintjeivel (átlagos pontszámaival) járnak együtt.

Az olvasáskultúra legmagasabb teljesítményszintjeivel elsősorban a hivatásos olvasmányközvetítő (könyvkereskedelmi és könyvtári) csatornák; másodsorban pedig a tömegkommunikációs eszközök kategóriáiban találkozunk. Az „érdeklő a téma”, „szereti a szerzőt”, „gyűjti a sorozatot” típusú motívumok az olvasásgyakoriság és az olvasói ízlés átlagos teljesítményszintjével járnak együtt. Az „ez volt kéznél”, „ez volt otthon” típusú válaszok, s még inkább az ismerősök, rokonok ajánlása pedig láthatólag az olvasáskultúra átlagosnál alacsonyabb teljesítményszintjeit vonzza elsősorban. Úgy tűnik tehát, hogy az olvasáskultúra két alapvető fokmérője *pozitív összefüggést mutat* az olvasmányválasztási mechanizmussal: a magasabb olvasói teljesítményszint általában a nagyobb, az alacsonyabb teljesítményszint pedig inkább a kisebb aktivitást igénylő információs-motivációs csatornák igénybevitelével esik egybe.

S nem szabad szem elől tévesztenünk: az olvasmányok kiválasztásában a lehető legkevesebb „utánajárást”, aktív választási gesztust igénylő értesülési mód, a „szájpropaganda” játssza a legnagyobb szerepet.

Miről honnan értesülnek?

Az alábbiakban az egyes olvasmányválasztási motívumokat magukkal a kiválasztott olvasmányokkal, illetve *olvasmánytípusokkal* vetjük egybe.

A megkérdezettek által a felmérés idején, illetve az azt megelőzően utoljára olvasott könyveket a következő kategóriákba soroltuk be: XIX. századi romantika; XIX. századi (illetve korábbi) realista klasszikus; XX. századi realista; modern formanyelvű értékes irodalom; lektűr (a szűkebb értelemben vett lektűr: krimi, kalandregény stb., s az ún. best-seller: életrajzregény és egyéb, a „nagy irodalom” látszatát kelteni akaró álirodalom – együtt!); valamint az ismeretközlő könyvek. A 2. és 3. táblázatok ezeket a kategóriákat szembesítik az olvasmányok értesülési forrásaival.*

*A tendenciák hívebb kirajzolása céljából megnöveltük az elemszámot; nemcsak a reprezentatív minta 611 olvasójával, hanem könyv olvasó *családtagjaikkal* is számoltunk. Így a 2. és 3. táblázatban 1553 olyan 7 éven felüli olvasó adatát közöljük, akiknek legutóbbi olvasmánya azonosítható, s a fenti kategóriarendszerbe besorolható volt. A függőleges „összesen” oszlop közlésétől itt – a reprezentatívítás hiánya miatt – eltekintünk.

1. táblázat

Honnan értesült a jelenleg, illetve legutóbb olvasott könyvről?	611 könyv-olvasó %-ában	Olvasásgyako- riság*	Olyasói ízlés**
		átlagos pontszámai (1–5)	
1. <i>Ismerősök, rokonok, munkatársak említették, ajánlották, kölcsönözték, ajándékozták</i>	33,4	2,82	2,49
2. <i>„Ez volt kéznél” (otthon megvolt, családi könyvtárban látta meg stb.)</i>	19,6	2,87	2,69
3. <i>Könyvkereskedelmi forrásból (könyvesboltban, illetve annak kirakatában látta meg; könyvesbolti eladó, munkahelyi könyvtérjesztő ajánlotta; prospektusból, Könyvvilágból; egyéb könyvszakmai forrásból)</i>	20,0	3,46	2,94
4. <i>Könyvtárban értesült róla (böngészés közben talált rá, könyvtári katalógusban, bibliográfiában találkozott vele; könyvtáros ajánlotta)</i>	11,0	3,36	3,03
5. <i>Tömegkommunikációs eszközök révén (TV-ből, rádióból, sajtóból; filmen látta)</i>	5,9	3,06	2,82
6. <i>„Érdeklí a téma”; „szereti a szerzőt”; „gyűjti a sorozatot”; „már olvasta egyszer” típusú válaszok</i>	4,4	3,00	2,80
7. <i>Egyéb forrásból</i>	1,2	***	***
8. <i>Ismeretlen</i>	4,5	2,25	2,77
Összesen:	100,0	100,0	100,0

* Az átlagos pontszám kiszámítása során a nagyon ritkán olvasók 1; az időnként olvasók 3; a rendszeres könyvolvasók 5 pontot kaptak.

** A „lektür” ízlésképlet képviselői 1, a „romantikus” ízlésűek 2, a „bestseller” kategória 3, a „klaszszikus” szintűek 4, a „modern” szint képviselői pedig 5 pontot kaptak.
Az egyes ízléskategóriák részletes leírását ld. Gereben: A könyv és az irodalom közönsége. In. Az olvasás anatómiája. Bp. Gondolat K., 1982. 199.p.

*** Az alacsony elemszám miatt nem értékelhető.

2. táblázat

Az azonosítható utolsó olvasmánnyal rendelkező könyvolvasók (1553 fő) százalékos megoszlása

A legutóbbi olvasmány értesülési forrása	A legutóbbi olvasmány fajtája					
	Roman- tikus	Realista klassz.	XX. sz-i realista	Modern	Lektür	Ismeret- közlő
1. Ismerősök, rokonok	33,0	32,9	26,7	26,1	40,3	29,6
2. „Ez volt a kéznél”	26,3	19,3	18,5	18,5	17,8	16,0
3. Könyvkereskedelmi forrás	9,3	12,9	22,3	22,8	14,4	17,5
4. Könyvtári forrás	9,8	12,1	10,2	9,8	11,4	13,9
5. Tömegkommunikációs eszközök	4,1	5,0	6,1	5,4	3,6	6,2
6. „Érdekl a téma”	4,6	2,1	5,4	5,4	4,0	5,0
7. Egyéb forrás	6,2	8,6	3,8	–	1,5	2,4
8. Ismeretlen forrás	6,7	7,1	7,0	12,0	7,0	9,4
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

3. táblázat

Az azonosítható utolsó olvasmánnyal rendelkező könyvolvasók (1553 fő) százalékos megoszlása

A legutóbbi olvasmány fajtája	A legutóbbi olvasmány értesülési forrása							
	1. Isme- rősök, roko- nok	2. „Ez volt kéznél”	3. Könyv- kereske- delmi forrás	4. Könyv- tári forrás	5. Tömeg- komm. eszkö- zök-	6. Ér- dekl a téma	7. Egyéb forrás	8. Isme- retlen forrás
Romantikus	12,6	17,5	7,1	10,7	10,2	12,9	23,6	10,3
Realista klasz- szikus	9,1	9,3	7,1	9,6	9,0	4,3	23,5	8,6
XX. századi realista	16,5	19,9	27,6	18,0	24,4	24,3	23,5	19,0
Modern	4,7	5,8	8,3	5,1	6,4	7,1	–	9,5
Lektür	37,4	28,9	26,7	30,2	23,1	27,1	13,7	27,6
Ismeretközlő	19,7	18,6	23,2	26,4	26,9	24,3	15,7	25,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A 2. táblázat tanúsága szerint az ismerősöktől, rokonoktól nyert „olvasató” impulzusok minden olvasmánytípusban vezetnek, de nem egyforma mértékben: leginkább a lektúr; s legkevésbé a modern, valamint a XX. sz-i realista olvasmányok esetében. Az otthon fellelt, véletlenszerűen kézbekevert olvasmányok aránya a romantikus irodalom kategóriájában a legmagasabb. Könyvkereskedelmi forrásból főleg az értékesebb, illetve aktívabb befogadó tevékenységet igénylő olvasmányokról értesültek olvasóik, legkevésbé pedig a romantikus művekről. A könyvtár, mint olvasmányválasztási motívum minden olvasmánytípusban a művek kb. egytizedében volt tettenérhető, de inkább az ismeretközlő, mint a szépirodalmi olvasmányok körében. A tömegkommunikációs eszközök hatása szintén kb. egyforma súllyal érvényesül a különböző olvasmánykategóriákban, de a lektúr-kategóriában egy árnyalattal kevésbé, mint az értékesebb szépirodalom és az ismeretközlő olvasmányok esetében.

A 3. táblázat – vízszintesen értelmezve – ugyanezt az összefüggést az egyes olvasmánytípusok oldaláról szemlélteti. A táblázat részletes elemzését mellőzve, emeljünk ki három olvasmányfajtát. A XX. századi realista és a modern szépirodalmi olvasmányok motivációs háttere erősen hasonlít egymáshoz: legnagyobb százalékszámukat a könyvszakmai információk kategóriájában regisztráltuk, de az előzetes ráhangolóda és, – a XX. századi realisták esetében – a tömegkommunikációs eszközök is viszonylag jelentős szerepet játszanak kiválasztásukban. A lektúr vezető szerepe majd minden értesülési forráson belül érvényesül, kivéve a könyvszakmától és még inkább a tömegkommunikációs eszközöktől eredő választási impulzusokat. A legnagyobb hányadot a baráti ajánlásra kézbe vett könyvek között éri el, de aránylag sok lektúrt találunk a könyvtárban kiválasztott legutóbbi olvasmányok között is.

A 2. és a 3. táblázatok összegezett tapasztalatait (a mindkét oldalról igazolt kapcsolatokat) a 4. táblázat szemlélteti. (Ahol a kifejezetten erős pozitív összefüggéseket ++, a kevésbé erőseket +, a negatív összefüggéseket — és — jelöli.)

4. táblázat

Értesülési forrás	A legutóbbi olvasmány típusa					
	Roman- tikus	Realista klasszikus	XX. sz-i realista	Modern	Lektúr	Ismeret- közlő
1. Ismerősök, rokonok	+		--	--	++	-
2. „Ez volt kéznél”	++					-
3. Könyvszakma	--		++	++		+
4. Könyvtár					+	+
5. Tömegkommunikáció			+		-	++
6. „Érdekli a téma” („gyűjti a sorozatot”)	+	-	+	+		

Bár a tapasztalatok szerint – az „elolvasatott” könyvanyag minősége alapján – a baráti ajánlások tűnnek a legnegatívabb, és a könyvszakmától eredő késztetések a legpozitívabb értesülési módnak, meg kell jegyeznünk (a 3. táblázat egyértelműen bizonyítja), hogy a „szájpropaganda” is meglehetősen sok – szépirodalmi és ismeretközlő – értéket, a könyvszakma információs rendszere pedig sok, kevéssé értékes olvasmányt is közvetít: a különbség csak az *arányokban* van. Az egyes olvasmányválasztási motívumok „jobb” vagy „gyengébb” szereplése itt ugyanis *egymáshoz való viszonyításuk* során mérettetett meg, s így csak azt állíthatjuk, hogy például a baráti ajánlásra olvasott könyv *nagyobb eséllyel* lektűr, mint a könyvesboltban, vagy a tömegkommunikációs eszközök készítésére kiválasztott mű.

Nagy általánosságban elmondható, hogy az aktívabb, tudatosabb olvasmánykiválasztási módok tendenciaszerűen nagyobb befogadói aktivitást igénylő, értékesebb olvasmányanyagnak felelnek meg. A megfelelés kölcsönös, s a közös ok minden bizonnyal egy harmadik tényezőben: az olvasáskultúra fejlettségi szintjében (ld. az 1. táblázat olvasásgyakorisági és ízlés-pontszámait), valamint – ezen túlmenően – a személyiség értékrendjében, az életmód milyenségében ragadható meg.

Az olvasmányok beszerzési módjai

Az olvasmánybeszerzés kérdését is a legutoljára olvasott könyvek szempontjából vizsgáljuk. Az 5. táblázat azt mutatja be, hogy a 20 éven felüli könyvolvasó népességet képviselő 611 olvasó utolsó (illetve épp a felmérés idején olvasott) olvasmánya a beszerzés módjai, forrásai tekintetében hogyan tagolódott, s egyúttal feltünteti az olvasási gyakoriság és ízlés megfelelő átlagos pontszámait is. (Ez esetben a kérdést zárt formában, előre megadott válaszlehetőségek kíséretében tettük fel.)

Az értesülési források hasonló „megmérettetésének” (ld. 1. táblázat) tapasztalataival összhangban az olvasáskultúra *átlag feletti teljesítményszintjei a hivatásos olvasmányközvetítő csatornák* (könyvtár, könyvkereskedelem) közvetlen, személyes igénybevételéhez kapcsolódnak. Az olvasásgyakoriság és ízlés *átlagon aluli* pontszámával a *családi könyvtár* és a *baráti kölcsönzés* kategóriáiban találkozunk. A *családtagok közvetítésével* igénybe vett intézményes olvasmánybeszerzési formák pedig az olvasói ízlés *átlagos* szintjeivel járnak együtt. (Az olvasásgyakoriság esetében azonban más a helyzet: a családtagok által vásárolt könyveket a jelek szerint inkább az átlagosnál gyakrabban, a könyvtárból „kihozott” könyveket viszont az átlagosnál ritkábban olvasók használják.)

Az *olvasói magatartás* – az olvasási gyakorisággal és az ízlés szintjével jelzett – *aktivitási foka* tehát általában *szoros együttjárást mutat az egyes olvasmánybeszerzési módok által követelt aktivitás mértékével is.*

5. táblázat

Honnan szerezte be a jelenleg, ill. legutóbb olvasott könyvet?	611 könyvvasó %-ában	olvasásgyakoriság	olvasói ízlés
		átlagos pontszámai (1–5)*	
1. Saját maga <i>könyvtárból</i> kölcsönözte	15,1	3,40	2,87
2. Családtagja <i>könyvtárból</i> kölcsönözte	6,7	2,83	2,76
3. Saját maga közvetlenül az olvasás előtt <i>vásárolta:</i>	20,9	3,36	2,91
4. Családtagja közvetlenül az olvasás előtt <i>vásárolta:</i>	8,3	3,31	2,73
5. <i>Családi könyvtárból:</i>	29,5	2,78	2,68
6. <i>Baráti kölcsönzés útján:</i>	12,8	2,79	2,21
7. <i>Ajándékba kapta</i> (Nem családtagtól)	4,1	**	**
8. Ismeretlen módon:	2,6	**	**
Összesen:	100,0	3,02	2,72

* Mindkét esetben az 1-es pontszám jelenti a legrosszabb, az 5-ös a legjobb teljesítményt. Részletesen ld. az 1. táblázat lábjegyzetében

** Az alacsony elemszám miatt nem értékelhető

Olvasmányválasztás – olvasmánybeszerzés

Vessük most egybe a legutóbbi olvasmányok beszerzési forrásait az ugyanezen könyvekre vonatkozó értesülési forrásokkal (ld. 6–7. táblázatot).

A 6. táblázatot függőlegesen értelmezve azt tapasztaljuk, hogy az ismerősök, rokonok könyvajánlása kétharmadrészt egyúttal a mások által kölcsönzött, illetve beszerzett könyveket is jelenti. A szájpropaganda készítésére választott olvasmányoknak csak nyolcadrésze mögött áll az olvasó aktív olvasmánybeszerző (vásárló, könyvtárból kölcsönző) aktusa.

Az olvasmányválasztás másik passzívabb formája („ez volt kéznél”) főleg a házi-könyvtár igénybevételét jelenti, de a jelek szerint olyanok is akadnak, akik számára a könyvtári könyv is „kéznél levőnek” számít. A *könyvszakma* mint értesülési forrás elsősorban az olvasmányok megvásárlására mozgósít, de az esetek egytizedében az otthoni könyvespolcon meglévő könyvekre is ráirányítja a figyelmet. A *könyvtárból* eredő olvasmányválasztási impulzus adataink szerint *szinte kizárólag az olvasmány könyvtári be-*

szerezését eredményezi. A tömegkommunikációs eszközök változatosabb stratégiát indokolnak: csaknem felerészben vásárlásra, de az olvasmányok egynegyede esetében a könyvtárak igénybevételére, illetve egyötödében az otthoni könyvek elolvasására mozgósítanak. Akik egy adott könyv mellett a téma, a szerző kedvelése miatt döntöttek, olvasmányukat általában otthoni könyvek közül, s minden ötödik esetben könyvtárban választották ki.

6. táblázat

Honnan szerezte be legutolsó olvasmányát	Honnan értesült legutóbbi olvasmányáról?					
	1. Ismerőstől, rokontól	2. „Ez volt kéznél”	3. Könyvkereskedelmi forrásból	4. Könyvtárból	5. Tömegkommunikációs eszközök révén	6. „Érdekl a téma”
1. Saját maga könyvtárból	2,5	8,3	5,7	82,1	19,4	18,5
2. Családtagja könyvtárból	12,2	0,8	–	14,9	5,6	–
3. Saját maga vásárolta	9,8	1,7	71,4	–	38,9	7,4
4. Családtagja vásárolta	12,8	4,2	10,7	–	8,3	7,4
5. Családi könyvtárból	19,6	80,9	9,0	1,5	22,2	63,0
6. Baráti kölcsönzés útján	34,3	0,8	0,8	–	5,6	3,7
7. Ajándékba kapta	8,3	3,3	1,6	–	–	–
8. Ismeretlen módon	0,5	–	0,8	1,5	–	–
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A kapcsolat másik oldalát a 7. táblázat számsorai világítják meg. Ez a táblázat (szintén függőlegesen értelmezve) arról tudósít, hogy az egyes olvasmánybeszerzési módok mögött az olvasásra készítő motívumok milyen összetétele húzódik meg.

Az, olvasó által könyvtárból beszerzett legutóbbi olvasmányok mintegy 70%-ára maga a könyvtár (könyvtáros) hívta fel a figyelmet*, 8–8%-ára a könyvszakmai, illetve a tömegkommunikációs információs források, s csak egyhuzadát ajánlotta rokon, barát, ismerős. A kérdezett valamelyik családtagja által kölcsönzött könyvtári könyv elolvasását főleg baráti, rokon javaslat (feltehetőleg elsősorban a kölcsönző családtag) inspirálta. A könyvtárból beszerzett könyv esetében tehát az olvasmány kiválasztását elősegítő információ és a beszerzési hely meglehetősen zárt kört alkot: azt az olvasmányt, amelyről a

*Ebből kb. egytizedrészt tesz ki az „ez volt kéznél” típusú válasz, ami a jelen esetben minden bizonynyal a könyvtárban (böngészés közben?) véletlenszerűen föllett olvasmányt jelenti.

7. táblázat
611 könyv olvasó %-os megoszlása

Honnan értesült legutóbbi olvasmányáról?	Honnan szerezte legutóbbi olvasmányát?						
	1. Saját maga könyvtárból	2. Családtagja könyvtárból	3. Saját maga vásárolta	4. Családtagja vásárolta	5. Családi könyvtárból	6. Baráti kölcsönzés	7. Ajándékba kapta
1. Ismerőstől, rokontól	5,5	61,0	15,6	51,0	22,3	90,9	68,0
2. „Ez volt kéznél”	11,0	2,4	1,6	9,8	54,2	1,3	16,0
3. Könyvkereskedelmi forrásból	7,7	—	68,0	25,5	6,1	1,3	8,0
4. Könyvtárból	60,4	24,4	—	—	0,6	—	—
5. Tömegkommunikációs eszközök révén	7,7	4,9	10,9	5,9	4,5	2,6	—
6. „Érdeklő a téma”	5,5	—	1,6	3,9	9,5	1,3	—
7. Egyéb és ismeretlen forrásból	2,2	7,3	2,3	3,9	2,8	2,6	8,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

könyvtárban értesülünk, szinte kizárólag ott is szerezzük be, s azt az olvasmányt, amelyet (mi magunk, vagy családtagjaink közvetítésével) a könyvtárból szerzünk be, főként a könyvtári hírforrások, s legfeljebb csak a baráti-rokoni, „szájpropaganda” hatására választjuk ki. (Ez utóbbi esetben azonban általában családtagjaink kölcsönzik számunkra az olvasmányt). Vagyis még kevésbé terjedt el nálunk az a szokás, hogy egy minket érdeklő könyvet, amelyről nem a könyvtárból, hanem egyéb forrásból értesültünk, azt (mi magunk) könyvtárban keressük.

Az olvasó által közvetlenül az olvasás előtt vásárolt könyv kiválasztása háromszor nagyobb arányban alapul az ismerősök-rokonok ajánlatán, mint az olvasó által könyvtárban kölcsönzött könyvé, és a tömegkommunikációs eszközök hatása is jobban kimutatható; a kereskedelmi értesülési és beszerzési források, mintha kevésbé alkotnának zárt rendszert. A családtagok által vásárolt (és az interjúalany által olvasott) könyveknek is csak a felét ajánlotta maga a családtag elolvasásra, másik feléhez más információs források (vagy a véletlen) vezették el az olvasót. Családi könyvtárból származó legutóbbi olvasmányok kiválasztásának legfőbb motívuma az volt, hogy „kéznél voltak”. Minden negyedik-ötödik ilyen könyvet a „szájpropaganda” minden tizediket az előzetes (témára vagy szerzőre hangolt) érdeklődés olvastatta el, s csak 5–5 százalékyit a tömegkommunikációs forrásból, illetve a könyvszakmától eredő információ.

A baráti könyvkölcsönzés útján beszerzett olvasmányok kilenctizedére a „szájpropaganda” hívta fel az olvasó figyelmét: tehát ezeket a könyveket olvasóik sokkal inkább kölcsönkapják mint kölcsönkérlik. Az ajándékkönyvnek a baráti könyvajánlással való nagyfokú együttjárása meglehetősen logikus. A jelek szerint azonban az ilyen olvasmányoknak is mintegy egytizedét az olvasó maga „rendeli” meg, mégpedig általában könyvkereskedelmi információk alapján.

Mit honnan szereznek be?

Az egyes olvasmánybeszerzési csatornák áteresztő képességét most a rajtuk áramló olvasmányanyag milyenségével vizsgáljuk. Az interjúalanyok által a felmérés idején, illetve azt megelőzően utoljára olvasott könyveket (a már ismert kategóriákba tömörítve) vessük egybe az egyes beszerzési módokat az általuk közvetített olvasmánytípusokkal (ld. 8. és 9. táblázatot).*

*Hasonlóan az értesülési formák ilyen jellegű vizsgálatához, a nagyobb megbízhatóság érdekében a reprezentatív mintához tartozó olvasók *családtagjaival* ismét megnöveltük az elemszámot. Így a két táblázat – a 2. és 3. táblázatokhoz hasonlóan – 1553 7 éven felüli olyan könyvolvasó adatát közöljük, akiknek legutóbbi olvasmánya azonosítható volt.

8. táblázat

Az azonosítható utolsó olvasmánnyal rendelkező könyv olvasók (1553 fő)
százalékos megoszlása

A legutóbbi olvasmány beszerzési módja	A legutóbbi olvasmány fajtája					
	Roman- tikus	Realista klasszikus	XX. sz-i realista	Modern	Lektür	Ismeret- közlő
1. Saját maga könyvtárból kölcsönözte	17,0	16,5	12,7	15,2	14,2	18,1
2. Családtagja könyvtárból kölcsönözte	5,2	7,1	4,8	3,3	7,0	4,7
3. Saját maga közvetlenül az olvasás előtt vásárolta	12,9	15,7	24,8	25,0	16,1	23,1
4. Családtagja közvetlenül az olvasás előtt vásárolta	9,3	7,9	9,9	6,5	6,6	6,2
5. Családi könyvtárból	39,2	35,0	33,1	37,0	31,5	31,1
6. Baráti kölcsönzés útján	8,2	6,4	6,7	3,3	15,4	8,0
7. Ajándékba kapta	4,1	6,4	5,1	4,3	5,9	5,0
8. Ismeretlen módon	4,1	5,0	2,9	5,4	3,3	3,8
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(A táblázatok vízszintes értelmezése esetén a 8. sz. táblázat a beszerzési források, a 9. sz. pedig az olvasmánytípusok felől közelíti meg ezt a kapcsolatrendszer.)

A részletes elemzéstől most eltekintve nagyságuk ki a táblázatoknak a *személyes könyvtári beszerzéssel* kapcsolatos mondandóját. A 8. táblázat tanúsága szerint minden olvasmánytípusnak kb. egyhatodát-egyhetedét kölcsönzi olvasója könyvtárból; az ismeretközlő műveknek valamivel nagyobb, a XX. századi realista irodalomnak valamivel kisebb hányadát. A 9. táblázat szerint a könyvtárakból egy adott időpontban közvetlenül kölcsönzött olvasmányanyagának közel 30%-a lektür, egyhetede (általában alacsony szinten befogadott) romantikus olvasmány; bő egynegyedét teszik ki az eszázadi és régebbi (realista) klasszikusok, egyhuszadát az értékes kortárs művek, s végül egynegyedét az ismeretközlő olvasmányok.

Az olvasmánytípusok és az olvasmánybeszerzési módok közötti – a 8. és 9. táblázat által egyaránt igazolt – legkifejezőbb összefüggéseket sűrített formában a 10. táblázat szemlélteti. (Az erősebb pozitív, illetve negatív kapcsolatokat ++, illetve —, a kevésbé erőseket + és – jellel jelöltük.)

A 4. táblázathoz hasonlóan itt sem *mennyiségi* összefüggésekről van szó (tehát egy mégoly pozitív kapcsolat sem jelenti okvetlenül azt, hogy az adott beszerzési mód az

9. táblázat

Az azonosítható utolsó olvasmánnyal rendelkező könyvolvasók (1553 fő) százalékos megoszlása

A legutóbbi olvasmány fajtája	A legutóbbi olvasmány beszerzési módja							
	1. Saját maga könyvtárból	2. Családtagja könyvtárból	3. Saját maga frissen vásárolta	4. Családtagja frissen vásárolta	5. Családi könyvtárból	6. Baráti kölcsönzés	7. Ajándék	8. Ismeretlen módon
Romantikus	13,9	11,6	8,3	15,2	14,7	10,7	9,8	13,8
Realista klasszikus	9,7	11,5	7,3	9,3	9,5	6,0	11,0	12,1
XX. századi realista	16,8	17,2	25,8	26,3	20,1	14,1	19,5	15,5
Modern	5,9	3,4	7,6	5,1	6,6	2,0	4,9	8,6
Lektűr	28,1	37,9	25,2	26,3	28,8	49,1	34,1	27,6
Ismeretközítő	25,6	18,4	25,8	17,8	20,3	18,1	20,7	22,4
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

adott típusba sorolt olvasmányoknak abszolút számban mért többségét közvetíti), hanem arról, hogy az egyes beszerzési formák – *egymás viszonylatában* – egy bizonyos olvasmányfajtát az átlagosnál kisebb, vagy nagyobb *eséllyel* közvetítenek. (Így maradt szinte teljesen üresen a családi könyvtár rovata: bár a házikönyvtár „szállítja” minden olvasmánytípusnak a *legnagyobb* hányadát, de az egyes olvasmányfajták nagyjából *egyenlő eséllyel* kerülnek ki ebből a forrásból.)

10. táblázat

Olvasmánybeszerzési mód	A legutóbbi olvasmány típusa					
	Roman- tikus	Realista klasszikus	XX. sz-i realista	Modern	Lektür	Ismeret- közlő
1. Saját maga könyvtárból kölcsönözte			–			+
2. Családtagja könyvtárból kölcsönözte			–	–	+	–
3. Saját maga közvetlenül az olvasás előtt vásárolta	–	–	++	++	–	++
4. Családtagja közvetlenül az olvasás előtt vásárolta	+		+			–
5. Családi könyvtárból	+					
6. Baráti kölcsönzés		–	–	–	++	
7. Ajándékba kapta						

A 10. táblázatból kiolvasható első következtetésünk, hogy – a plusz és mínusz jelek minimális számából következően – a *könyvtárból* (személyesen) kölcsönzött olvasmányoknak (az általunk használt kategóriák szerinti) összetétele erősen hasonlít a lakosság kezén egy adott időben megforduló olvasmányanyag összetételéhez. Ez a tény viszont azt jelenti, hogy a könyvtár, mint olvasmányközvetítő csatorna, a rajta átáramló olvasmányanyagon *viszonylag kevésbé hagyja rajta a keze nyomát*. Meg kell azonban említenünk a könyvtárnak a nem szépirodalmi olvasmányok közvetítésében játszott átlagosnál erősebb szerepét: e kapcsolat karakterisztikus voltát az a tény is aláhúzza, hogy már az értesülési források (olvasmányválasztási motívumok) vizsgálatakor is pozitív kapcsolatot észleltünk a könyvtár és ismeretközlő irodalom között (lásd 4. táblázat).

Az átáramoltatott olvasmányanyag minősége alapján az *olvasó friss könyvvásárlása* mutatkozik a legpozitívabb beszerzési formának: ez „vonzza” leginkább a színvonalasabb és nagyobb befogadói aktivitást kívánó olvasmánytípusokat, s ez „taszítja” egyedül a lektürt, valamint a manapság főleg kalandregényként olvasott romantikát. (Igaz: a XIX. századi realista klasszikusok közvetítésére is az átlagosnál visszafogottabban vállalkozik.) Hangsúlyozni kell, hogy mindez *nem általában a vásárolt könyvekre* áll, hanem egy olyan

könyvbeszerzési magatartásra, amely *személyes* könyvvásárláson és a vásárolt könyv lényegében *azonnali elolvasásán* alapul. (A könyvszakmától eredő „olvasató” impulzusok, illetve információk a fentiekhez erősen hasonló kapcsolatrendszeret építettek ki az egyes olvasmánytípusokkal – ld. 4. táblázat!)

A „legnegatívabb” töltésű beszerzési módnak a *baráti kölcsönzés* látszik: ez kapcsolódik legerősebben a lektűrhez, s ez zárja ki legerősebben a modern értékes szépirodalmat. (A 4. táblázat szerint az ismerősök könyvajánlásai hasonló természetet mutattak.)

A *mások közvetítésével* igénybe vett intézményes olvasmánybeszerzési formák a két végtel között helyezkednek el: a mások által *vásárolt* könyvek a pozitív, a családtagokkal kikölcsönöztetett *könyvtári* könyvek a negatív pólushoz állnak közelebb.

A 8–10. táblázatok tanulságait összegezve nagy általánosságban ismét elmondható: *a nagyobb aktivitással, személyes részvétellel járó olvasmánybeszerzési módok általában nagyobb aktivitást igénylő, értékesebb olvasmányanyagoknak felelnek meg – és fordítva.*

Összegzés

Vizsgálódásainkon végigvonult az a tapasztalat, mely szerint az aktívabb olvasói hozzáállást, aktívabb befogadói tevékenységet feltételező olvasmányanyag (az újabbkeletű, újszerű, az értékesebb szépirodalom és az ismeretközlő olvasmány) tendenciaszerűen nagyobb aktivitást igénylő (általában intézményes) információs és beszerzési médiumok közvetítésével jut el olvasójához. Ezen túlmenően az olvasmányokról való értesülés, valamint az olvasmánybeszerzés egyes csatornáin között – az általuk igényelt aktivitás mértéke szerint – *közvetlen* pozitív kapcsolatot is észleltünk.

A könyvtárat érintő területeken az említett tendencia, ha ellentétébe nem is fordult át, de megbícsaklott: a könyvtár mint az olvasmányválasztási információk és az olvasmánybeszerzés speciális közege, összetételében az átlagostól csak kevéssé eltérő olvasmányanyagot közvetít.

Az olvasmányközvetítő csatornák és az olvasmányanyag megfelelései mögött – amint azt az 1. és 5. sz. táblázatok olvasásgyakorisági és izlés-pontszámai is sejtetni engedik – meghatározott szintű *általános olvasói magatartás* áll: az aktívabb és igényesebb olvasó általában olvasmányainak felkutatásában, beszerzésében, valamint olvasmányai választékában egyaránt aktívabb és igényesebb magatartásról tesz tanúságot.

Ebből következik, hogy *az olvasmányválasztási és -beszerzési szokások fejlesztése elképzelhetetlen az általános olvasói magatartás és igény szint fejlesztése nélkül*, ami viszont két okból is (kulturaközvetítői) hatókörünkön túlra mutat.

Egyrészt, mert a fejlett, aktív olvasói (tágabban: kultúrafogyasztói) magatartás maga is részlem és következmény: általában az aktív, nyitott, értékrendjében a kulturális javakra megfelelően orientált, a társadalmilag kellően motivált *személyiség* szerves része és következménye (vagy inkább velejárója). Az ilyen személyiséget pedig a *társadalmi praxis* alakítja (vagy nem alakítja) ki*, a kulturaközvetítő csak elősegítheti, de nem irányíthatja ezt a folyamatot.

* Ld.: JÓZSA Péter: Társadalmi kommunikáció és kultúra. = Valóság, 1976. 6. sz.

A másik ok: a kultúráközvetítés intézményeit (az alsóbb iskolákat leszámítva) épp a kulturálisan kevésbé aktív és igényes rétegek kerülnek el leginkább (hiszen már az intézmények felkeresése is bizonyos mértékben aktivitást és igényt feltételez); tehát azok, akiknek körében a legtöbb tennivalónk lenne. És ez a kör, mint tudjuk, nem kicsi.

A könyvtárak a kurrens olvasmányok mintegy egytizedének kiválasztásában és mintegy 15 százalékának beszerzésében játszanak döntő és közvetlen szerepet. A tömegkommunikáció és a könyvszakma (személyesen igénybe vett) csatornáival is számolva, az intézményes olvasmányközvetítés hatóköre adataink szerint az olvasmányanyag 36–37%-ára terjed ki (ld. 1. és 5. sz. táblázatot). Ha figyelembe vesszük, hogy a felnőtt népesség olvasmányválasztási és -beszerzési döntéseinek csaknem kétharmada az intézményes és hivatásos olvasmányközvetítés közvetlen hatását *eleve kizáró* körülmények között születik meg, s ha ezt az arányt túl magasnak ítélve, saját (kultúráközvetítői) hatókörünkön *belül* a helyzet javítását tűzzük ki célul, akkor a következő alternatíva áll előttünk: 1. Az eddigieknél jobban figyelembe vesszük a lakossági igényeket, s az együttműködő partner szerepét határozottabban vállalva megkíséreljük feloldani az intézményes közvetítőrendszerek iránti bizalmatlanságot, illetve közömbösséget. 2. Az eddigieknél sokkal hatékonyabb eszközökkel próbáljuk meg érvényesíteni az intézményes kultúráközvetítés (nem egyszer okkal) magasabb szintűnek tartott értékrendjét.

Az első változat – a kultúráközvetítő intézmények jelenlegi korlátozott hatókörét tekintetbe véve – realiztikusabb, egyúttal demokratikusabb. Ugyanakkor magában hordja annak a gyakorlatnak lehetőségét, amely nemcsak szolgálja, hanem elvtelenül kiszolgálja az igényeket. A második alternatívát erős művelődéspolitikai, sőt „népnevelői” töltés jellemzi, kétségtelen jobbító szándék – a voluntarizmus és a kulturális agresszió elemeivel vegyítve.

A nagy kérdés az: hogyan lehetne az első változat demokratizmusát, együttműködő (nem rátelepedő) attitűdjét a másik változat – reális lehetőségek nyelvére lefordított – jobbító törekvéseivel ötvözni? A válasz nem várható e tanulmánytól – ezt a folyamatban lévő és elkövetkező kutatásoknak, valamint a kultúráközvetítői gyakorlatnak *együtt* kell keresniük. Úgy vélem azonban, hogy alapkövetelményként intézményeinket (és saját szemléletünket is) nyitottabbá, demokratikusabbá kell tennünk.